

RETROSPEKTIVNÍ DOPLŇOVÁNÍ KNIHOVNÍCH FONDŮ V KRAJSKÝCH KNIHOVNÁCH

Anna Andrllová, Studijní a vědecká knihovna Plzeňského kraje v Plzni

Doplňování knihovních fondů je proces nebo činnost, při kterém dochází k zjišťování, vybírání a získávání dokumentů do fondu knihovny s ohledem na funkce, zaměření a poslání knihovny, obsahovou strukturu jejího fondu (profil knihovního fondu) a potřeby jejích uživatelů. K získávání fyzických dokumentů do fondu knihovny dochází čtyřmi způsoby: povinný výtisk, nákup, dar, výměna.

Specifickou formou akvizice je retrospektivní doplňování knihovních fondů. Odborné encyklopedie¹ ho charakterizují jako způsob akvizice dokumentů, při kterém dochází k vyhledávání, vybírání a získávání starších dokumentů do fondu knihovny (tj. dokumentů, které již nejsou běžně k dostání na knižním trhu). Opakem retrospektivního doplňování knihovního fondu je průběžné doplňování. Platí stejná východiska jako u průběžného doplňování, vychází z funkce, zaměření a poslání knihovny, obsahového profilu jejího fondu a potřeb jejích uživatelů.

Krajské knihovny tvoří soustavu knihoven, jejíž obecné postavení a úkoly vymezuje zákon č. 257/2001 Sb., který stanovil postavení a úkoly krajské knihovny jako součást systému knihoven (§ 11, odst. 1 a 2)

- Krajská knihovna je knihovnou s univerzálním fondem, doplněným specializovaným fondem
- Krajská knihovna trvale uchovává konzervační regionální fond a historický fond
- Spolupracuje s Národní knihovnou při zpracovávání Národní bibliografie a souborného katalogu
- Je krajským centrem meziknihovních služeb
- Zpracovává a zpřístupňuje regionální informační databáze a zabezpečuje koordinaci krajského bibliografického systému²

¹ *Informační věda a knihovnictví*. Praha : Vysoká škola chemicko- technologická, 2006, s. 119.

² Česko. Zákon č. 257 ze dne 29. června 2001 o knihovnách a podmínkách provozování veřejných knihovnických a informačních služeb (knihovní zákon). In *Sb. zákonů*. 2001, částka 98, s. 5685-5686.

Každá krajská knihovna prošla odlišným historickým vývojem, měnila se její funkce a poslání, což ovlivňovalo společně s proměnlivými potřebami uživatelů profil fondu.

Historický a státoprávní vývoj krajských knihoven

Krajské knihovny začaly psát svoji historii hluboko ve středověku. První byly zakládány už v 17. a 18. století, k největšímu rozmachu dochází v 19. a 20. století, kdy se postupně otvíraly veřejnosti. Základem jejich knihovnických fondů se staly dary soukromých osob, osvětových spolků, národnostních spolků, vzdělávacích spolků, muzeí a církevních institucí organizací. Vznikly nejprve fondy převážně odborné, tématicky pestré, ale neucelené. V historické posloupnosti to byly nejdříve knihy, noviny, časopisy, hudebniny.

V padesátých letech byly na základě konfiskačních dekretů církevního a soukromého majetku zahlceny knihovny cennými sbírkami, velmi často bez evidenčních dokladů. Fondy byly obsahově prověřovány, část byla dána do skartace, část zůstala v knihovnách a postupně se zpracovává do elektronických katalogů. Mezery ve fondu způsobily i stranické prověrky v období normalizace. Knihy a časopisy, které nevyhovovaly filosofickému názoru minulého režimu, byly shromážděny v depozitních skladech a uvolněny až počátkem devadesátých let, kdy se zjistilo, že řada z nich byla poškozena. Velmi často to byly odborné monografie a seriály, které patřily k zlatému fondu knihovny. Mají mnohdy i obsahový vztah k regionu, který se historicky vyvíjel. Měnila se soustava krajských knihoven a jejich působnost vlivem několika změn ve státoprávním uspořádání.

Z hlediska poválečného vývoje jsou historicky nejstabilnější fondy krajských knihoven, které vznikaly v letech 1949–1950 jako státní studijní knihovny, později státní vědecké knihovny. Ty už ve svém názvu a skladbou historických fondů deklarovaly vztah k odborným dokumentům a jejich preferenci zvláště tam, kde v místě působila i městská knihovna, která sloužila široké veřejnosti a starala se o styk s veřejnými knihovnami. Pokud krajská knihovna plnila i funkci městské veřejné knihovny, zřizovala odborná oddělení, která se starala o doplňování, zpracování odborných dokumentů, tedy i retrospektivitu v doplňování i zpracování knihovnických fondů.

Změny v soustavě krajských knihoven (řízení a vznik nových krajských knihoven) souvisely vždy také s novým státoprávním uspořádáním. Reorganizace byla provedena po roce 1961, kdy došlo ke sloučení krajů do větších státoprávních celků. Poslední správní reforma byla zavedena v roce 2002, kdy byly ve všech krajích ustaveny krajské správní orgány, jež působí jako zřizovatelé krajských knihoven, tedy i nově vzniklé krajské knihovny v Karlovarském kraji, Libereckém kraji, Pardubickém kraji, Zlínském kraji,

Kraji Vysočina a Olomouckém kraji, které tímto získaly právo povinného výtisku na monografické dokumenty vydané na území regionu a právo celoplošného povinného výtisku na seriály na území celé České republiky, což se sice příznivě odrazilo při scelování fondů seriálů a regionálních monografií, ale zároveň to narušilo vazby desítky let budované v tradičních regionálních centrech.

Právní základ vývoje knižních fondů krajských knihoven

Nejdelší tradici při získávání povinného výtisku dnešní Krajská vědecká knihovna v Olomouci (od roku 1807 do roku 1935)³ a Moravská zemská knihovna v Brně, která získala právo povinného výtisku v roce 1935⁴. Ostatní zúčastněné knihovny uvádějí právo celoplošného povinného výtisku od roku 1947 a později, Středočeská vědecká knihovna v Kladně získala toto právo dokonce až v roce 1969 (regionální povinný výtisk), 1979 (celostátní povinný výtisk na monografické publikace), 1980 (seriály)⁵. V poválečném období bylo vydáno několik zákonů týkajících se povinného výtisku (1963, 1964, 1969, 1991, 1995, 2000, 2002), kterými se měnil počet příjemců i předmět povinného výtisku. Po formální stránce byly tyto právní normy vždy velmi striktní. Ve skutečnosti v této podobě nebyl a dosud není důsledně dodržován vydavateli žádný z těchto zákonů celoplošně, ani regionálně, přestože krajské knihovny vynakládají velké úsilí na osvětu spojenou s jejich uplatňováním, sledují dodávání povinných výtisků a urgují je.

Porevoluční období znamenalo pro krajské knihovny rozříštěný knižní a distribuční trh a omezení příjmu povinného výtisku. V roce 1995 zákonem č. 37/1995 Sb. ztratily krajské knihovny právo povinného výtisku neperiodických publikací vydaných na území České republiky. Paragraf č. 18 citovaného zákona jim ponechává regionální povinný výtisk, kterým se rozumí dokument vydaný institucí sídlící na území regionu nebo mající organizační složku na území regionu. O ostatních monografických publikacích mají být knihovny písemně informovány (nabídková povinnost)⁶. Přes veškerá jednání a snahu se nepodařilo najít odpovídající formu, jak tyto informace sdě-

³ Krajská vědecká knihovna Olomouc. *Z historie knihovny – pojednání* [online]. c2000. [cit. 2008-06-30]. Dostupné z WWW: <<http://www.vkol.cz/histor02.htm>>.

⁴ Moravská zemská knihovna Brno. *Historie knihovny* [online]. c2006, datum poslední aktualizace: 12.4.2006. [cit. 2008-06-30]. Dostupné z WWW: <<http://www.mzk.cz/knihovne/historie.php>>.

⁵ Středočeská vědecká knihovna v Kladně. *Z historie knihovny* [online]. [2006]. [cit. 2008-06-30]. Dostupné z WWW: <<http://www.svkkl.cz/index.php?kodstr=historie>>.

⁶ Česko. Zákon č. 37 ze dne 8. února 1995 o neperiodických publikacích. In *Sb. zákonů*. 1995, částka 8, s. 459. Dostupný v přepisu také z WWW: <http://www.nkp.cz/pages/weba_zakonpv_neper.htm>.

lovat a hlavně zákon dodržovat, to znamená podávat informace v předepsaném časovém limitu a v kvalitě (bibliografický záznam s vazbou na dodavatele). Pro knihovny je takovéto sbírání informací složité, často na tuto činnost nejsou ani personálně vybaveny. Tento stav způsobuje špatnou informovanost o vydávaných titulech a mezery ve fondech, často odborných dokumentů, které nejsou komerčně lukrativní.

Dodávání povinných výtisků periodických publikací je ošetřeno zákonem č. 46/2000⁷ Sb. celoplošně a funguje uspokojivě. Zaručuje dodávání všech seriálů české provenience, které vycházejí alespoň 2x ročně v maximální úplnosti.

Závěrem lze říci, že budování fondů tedy i jeho specifický druh retrospektivní doplňování krajských knihoven stále ovlivňuje:

- Historický vývoj a tradice v budování fondů
- Státoprávní uspořádání
- Postavení krajské knihovny v soustavě knihoven
- Postavení krajské knihovny v regionu
- Postavení krajské knihovny v místě
- Omezení instituce povinného výtisku a jeho náhrada rozšířenými informacemi o jeho existenci na trhu
- Finanční možnosti, z nichž vyplývá rozsah doplňovaného knihovního fondu
- Velký obrat fondu a z něho vyplývající ztráty čtenářů

Záleží na krajských knihovnách, jaké mají stanoveny priority ve svých plánech doplňování knihovních fondů, jakými nástroji chtějí pokračovat v dosavadních tradicích budování svých fondů vzhledem ke svému postavení v místě a kraji, i vzhledem k České republice. Pokud se chtějí vyrovnat se všemi úkoly, které jim stanoví zákon, a zúčastňovat se kooperujících projektů s Národní knihovnou a ústředními specializovanými knihovnami.

Krajské knihovny a Moravská zemská knihovna v Brně, které jsou příjemci povinného výtisku by měly budovat fondy:

- české provenience v maximální úplnosti
- všechny krajské knihovny by měly budovat ucelené fondy regionálních dokumentů
- budovat ucelené fondy encyklopedické a odborné literatury nebo alespoň vybraných oborů, podle situace v místě a regionu

⁷ Česko. Zákon č. 46 ze dne 22. února 2000 o právech a povinnostech při vydávání periodického tisku a o změně některých dalších zákonů (tiskový zákon). In *Sb. zákonů*. 2000, částka 17, s. 586–597. Dostupný také z WWW:

<http://www.nkp.cz/pages/page.php3?page=peri_zakonypv.htm#zak46>

K tomu by jim mělo sloužit retrospektivní doplňování knihovních fondů jako soustavná činnost, která je součástí akviziční činnosti každé krajské knihovny. Pokud je retrospektivní doplňování cílené a má stanovená pravidla, může napomoci k výraznému zkvalitnění akviziční činnosti.

Výsledky průzkumu

V červnu roku 2008 byl proveden dotazníkový průzkum, který si kladl za cíl zhodnotit stav retrospektivního doplňování knihovních fondů v krajských knihovnách. Byly osloveny všechny krajské knihovny a Moravská zemská knihovna v Brně. Průzkumu se zúčastnilo celkem 11 knihoven (10 krajských knihoven a MZK v Brně), z nich 7 plní funkci krajské knihovny od počátku padesátých let, ostatní začaly budovat své fondy (ve funkci krajských knihoven) až od roku 2001, přičemž plní i městskou funkci a kulturně-výchovné úkoly, z čehož vyplývá, že upřednostňují aktuální, moderní informační zdroje. Pouze jedna knihovna uvedla, že se zatím nezabývá retrospektivním doplňováním knihovního fondu.

Systematicky sledují klasické (antikvární a aukční katalogy) i elektronické zdroje (antikvární knihkupectví). Odborná pracoviště krajských knihoven (Olomouc, Brno, České Budějovice, Plzeň), která spravují historické fondy, provádí výběr a nákup bohemikálních rukopisů a starých tisků. Nákupy ze zahraničí se vyskytují pouze ojediněle (Olomouc, Brno). Všechny krajské knihovny preferují retrospektivní doplňování regionálních dokumentů historických i novodobých podle svého teritoriálního vymezení. Z novodobých dokumentů jsou upřednostňovány encyklopedie, odborné publikace, beletrie, reprinty historických děl a bibliofilie. Převažují knižní dokumenty, následují hudebniny, mapy a seriály.

Jako způsob získávání dokumentů se uplatňují všechny druhy doplňování. Převažují dary od soukromých osob, organizací a odkazy z pozůstalostí. Nákupy jsou realizovány nejčastěji u antikvariátů v místě, v Praze nebo prostřednictvím antikvárních knihkupectví, zejména pokud se jedná o novodobé dokumenty. Nákupy od soukromých osob a z pozůstalostí jsou méně časté. Jsou realizovány tam, kde má knihovna odborné pracovníky, nejlépe soudní znalce, kteří znají cenový pohyb v antikvariátech a na aukcích a mohou posoudit obsahovou i technickou cenu dokumentu a jeho četnost v knihovnách a na základě toho stanovit ceny kupovaných dokumentů. Nákupy na aukcích jsou pouze výjimečné.

Zvláštní formou retrospektivního nabývání dokumentů, zejména knih je náhrada za ztrátu dokumentu (nejčastěji posledního exempláře) čtenářem. Pokud je adresná, je nahrazena přímo čtenářem. Pokud je původce ztráty neznámý, je zaevidována do deziderát a dodatečně získána prostřednictvím antikvariátu nebo jiné nabídky.

Jako informační zdroje retrospektivního doplňování jsou využívány klasické antikvární a aukční katalogy (Ztichlá klika, Trigon, Ano-Bohemia a Bijou Olomouc), elektronická knihkupectví v Praze (antikvariaty.cz, antik-fryč.cz, ztichlaklika.cz, antik-kant.cz) i v jednotlivých místech. Nabídkové seznamy soukromých osob, organizací a knihoven prověřují všechny knihovny podle profilů svých fondů. Všechny knihovny také průběžně sledují alespoň dva akviziční zdroje a udržují kontakty s antikvariátem v místě. Souborný katalog Národní knihovny a ČNB se jako zdroje pro retrospektivní doplňování příliš nepoužívají. Mezi čtyři nejčastěji získávané typy dokumentů retrospektivním doplňováním fondu uvádějí knihovny knihy, mapy, hudebniny, seriály (zejména regionálního obsahu).

Retrospektivní doplňování knihovních fondů je považováno za součást systematické akviziční činnosti v rovině sledování informačních zdrojů a výběru titulů do deziderát nebo náhrad za ztráty. Vlastní realizace, výběr titulů, nákup se odvíjí od finančních možností knihovny, výsledku posouzení nabídky, od tématického plánu doplňování a pravidel, která mají všechny krajské knihovny stanoveny. Retrospektivní doplňování je omezeno pouze na určitou část speciálních fondů, nejčastěji na fondy historické a regionální.